

Migranti nejsou proměnné: kritika literatury o migraci a souvisejícího politického vývoje

Ian Bruff

Abstrakt

Tato práce nabízí pohled na vývoj literatury o migraci v její snaze přizpůsobit se měnící se skutečnosti a snaží se ukázat, že se během tohoto přizpůsobování nezbavila inherentní domněnky, že migranti jsou strukturálně ovlivňované proměnné. To mělo dopad na přístup evropských zemí ke kvalifikovaným migrantům, kteří jsou vnímáni jako nástroj umožňující členským zemím EU splnit cíle lisabonské agendy. Kvalifikovaní migranti pracující v odvětvích založených na znalostech, která jsou z hlediska cílů lisabonské agendy klíčová, jsou však mobilnější než pracovníci v tradičnějších odvětvích, takže vůbec není jasné, zda budou jednat způsobem, který od nich rozhodující političtí činitelé vyžadují a očekávají. Neschopnost předvídat tuto eventualitu lze vysledovat až k neochotě autorů zabývat se seriózně myšlenkou, že kvalifikovaní migranti se s ohledem na své profesní životy těší významné autonomii. Nejedná se o proměnné, ale o aktivní aktéry podílející se na formování politických, sociálních a ekonomických skutečností.

Úvod: co je migrace?¹

Výzkum imigrace je omezován teoretickým rámcem, který je reliktem desetiletí následujících po 2. světové válce, kdy v mnoha západoevropských zemích fungovaly programy pro *gastarbeitery*. Následkem toho odborníci zabývající se imigrací povětšinou přijímali za své množství nepružných hledisek vycházejících z generické a především statické koncepce „imigrace“. Literatura prezentovala imigraci jako

¹ Sandymu Hagerovi patří mé díky za připomínky, které pomohly zlepšit mé argumenty i práci jako celek.

důsledek kombinace *push* a *pull* faktorů urychlujících proces urbanizace a deruralizace v jednotlivých zemích a pohyb lidí z chudých do bohatých ekonomik mezi zeměmi (viz Castles a Miller 2003). Tato práce se soustředí na druhý proces.

Do teoretického rámce odrážejícího politické předpoklady programů pro *gastarbeitery* byla zakomponována řada různých domněnek: imigranti (muži) se stěhují do bohatších zemí kvůli rozdílným příjmům v zemi původu a v cílové zemi; cílová země migranty potřebuje, aby udržela ziskovost výrobních odvětví prostřednictvím vykořisťování přistěhovalecké pracovní síly, které by odbory nikdy ve vztahu k domácím pracovníkům nedovolily; a konečně imigranti (muži) umožňují zachování rezervní armády nezaměstnaných domácích pracovníků, která drží na uzdě úsilí odborů o zvyšování mezd, a tudíž zajišťuje nízkou inflaci. Jinými slovy, migranti se stali oběťmi diskriminačních sociálních struktur, které stále reprodukovaly jejich vykořisťování a funkci v rozvinutých zemích.

Proměny ve složení a směřování migrace od 70. let minulého století představovaly pro tento přístup výzvu, i když – jak ukážeme dále – důraz na struktury spíše než na samotné migranty přetrvával i nadále. Demografické složení příchozích migrantů se začalo stále více diferenciovat: přestalo se jednat o víceméně homogenní skupinu nekvalifikovaných mužů vykonávajících manuální práci. Mezi nově příchozími byli žadatelé o azyl, ženy, uprchlíci, rodinní příslušníci přijíždějící za mužskými migranty, a konečně také kvalifikovaní nemanuální pracovníci, což je z hlediska této práce nejdůležitější (Castles a Miller 2003). S tím, jak narůstala internacionalizace ekonomických aktivit a důležitost odvětví služeb jako jsou například informační technologie, začali hrát v rozvinutých politických ekonomikách stále důležitější roli kvalifikovaní imigranti.²

V důsledku toho v rámci nejnovějšího a správně nasměrovaného vývoje teorie migrace převládá názor, že bychom již neměli používat termín „migrace“ kvůli konotacím souvisejícím s tradičním přístupem. Jak říká John Salt (2001, s. 87):

Když používáme termín „migrace“, není hned jasné co máme na mysli. Tradičně byl tento termín spjat s představou trvalého usazení nebo alespoň dlouhodobého pobytu. Ve skutečnosti se jedná o podkategorii obecnější koncepce „pohybu“ zahrnující celou škálu různých typů a forem lidské mobility, z nichž každá se může přeměnit na něco jiného skrze soubor procesů, které jsou stále více ovlivňovány institucionálně. To, co tedy definujeme jako migraci, je věcí volby a může to být časově specifické.

Takový přístup má z jistého hlediska více společného s nastupujícím paradigmatem mobility, který zastávají mimo jiné sociologové a geografové, než s literaturou o

² Castles a Miller (2003) nabízí nejlepší přehled historického vývoje literatury. Další zdroje viz Brettell a Hollifield 2000; Massey a kol. 1993; Castles 2000; Siddique 2001.

migraci (viz např. Hannam a kol. 2006; Larsen 2006). Rozšíření termínu „migrace“ tak, aby zahrnoval cokoli na „kontinuu mobility“ však s sebou přináší určité riziko (Salt 2001, 95; viz také Koser a Salt 1997). To, co získáme na vícerozměrnosti a sofistikovanosti nám potenciálně může zabránit, abychom o pohybu lidí řekli něco konkrétního. Naštěstí Evropská unie (EU) nabízí skvělý příklad probíhajících procesů, protože její politicko-ekonomická strategie je do určité míry založena na mobilitě kvalifikovaných migrantů, ať už pocházejí ze členských zemí EU nebo z jiných zemí.

Evropský model kapitalismu a migrace

Vývoj EU nám umožňuje vzít ohled na celou řadu potenciálních rozdílů mezi jednotlivými zeměmi, aniž bychom ztratili přehled o pohybu osob. Například jednotný evropský trh – ačkoliv je stále nedokončený mimo jiné kvůli tomu, že řada zemí EU15 omezuje volný pohyb pracovníků ze zemí EU10, které do EU vstoupily v roce 2004 – mnohem více podporuje přeshraniční pohyb pracovní síly než pohyb mezi členskými státy EU a nečlenskými státy. Kromě toho pomáhají klesající náklady na dopravu pohybu migrantů mezi různými zeměmi, což usnadnilo i přijetí jednotné evropské měny polovinou členských států a rostoucí dominance angličtiny napříč celým kontinentem (především to platí v odvětvích zaměstnávajících vysoce kvalifikované pracovníky jako je odvětví IT (Khadria 2001; Iredale 2001). A konečně rozvoj regionálních výrobních sítí a rostoucí vzájemná závislost ekonomik členských států EU (Hay 2004; Wade 1996) umožňuje firmám relativně snadno přesunovat zaměstnance po celém kontinentu.

EU se stále více obává o udržitelnost sociálního státu ve světle rostoucích penzijních nákladů, nízké porodnosti a vysoké nezaměstnanosti. Francie se nedávno dostala na první stránky novin v souvislosti s tím, že dosáhla míry porodnosti zajišťující stabilitu obyvatelstva, avšak celá řada evropských zemí na onen práh, tedy 2.1 dítěte na ženu, nedosáhne. Na druhou stranu je pravda, že Francie spolu s řadou dalších evropských zemí trpí vysokou mírou obecné a dlouhodobé nezaměstnanosti, což je odrazem ekonomických neúspěchů i předzvěstí budoucích problémů s udržitelností nákladů na sociální stát jako celek. Kvůli klesajícímu počtu pracovníků v poměru k počtu příjemců sociálních dávek poháněnému růstem penzijních nákladů a očekávané délky života je nezbytně nutné, aby co nejvíce lidí v produktivním věku skutečně pracovalo a poměr závislosti byl co možná nejnižší.

Jak je toho ale možné dosáhnout? Zde vstupujeme do debaty o evropském „modelu“ kapitalismu, který mnozí vnímají jako model založený na kolektivních cílech a závazku dodržovat sociální spravedlnost, což kontrastuje s modelem americkým, který je více individualizovaný a nerovný (Streeck 1992; Ferrera a Rhodes 2000;

Hemerijck 2002).³ Sdílené cíle byly zakomponovány do celé řady politických programů a institucí, včetně poměrně rozvinutého a štedrého sociálního systému, státních intervencí a podpor, nadprůměrného zdanění a státních výdajů a silné regulace, přičemž podmínkou pro ně je politická ekonomika zaměřená na produkty s vysokou přidanou hodnotou umožňující vyhnout se podbízení cenou. Aby bylo možné tento silný „sociální“ prvek politické ekonomiky dlouhodobě zachovat, je nutné klást důraz na schopnost pracovního trhu takové produkty dodávat (Hemerijck a Schludi 2000). Aby mohl pracovní trh tyto produkty dodávat, musí v době přesouvání výrobních aktivit a práce do levných lokalit na celém světě využít potenciálu odvětví služeb a zejména pak odvětví s vysokou přidanou hodnotou.

Výsledkem tohoto snažení je lisabonská agenda z roku 2000, jejímž cílem je do roku 2010 transformovat EU v nejdynamičtější region založený na znalostní ekonomice (více viz Hager v textu k tématu č. 2). Jsou to právě odvětví založená na znalostech včetně vývoje softwaru, telekomunikací či mobilních technologií, která zajistí bohatství a zaměstnanost zaručující přežití evropského modelu kapitalismu i v budoucnosti. Rychlý rozvoj těchto odvětví v posledních dvou desetiletích však způsobil, že evropské státy nejsou schopné držet krok se změnami a nastává v nich nedostatek kvalifikované pracovní síly, což nakonec omezuje hospodářský růst.⁴ Z toho důvodu nyní mnoho členských států EU podporuje kvalifikované migranty v tom, aby u nich pracovali a možná se i usadili. To platí pro migranty ze členských států EU i z ostatních zemí s tím, že pro kvalifikované migranty již existuje nebo se napříč kontinentem zavádí řada programů zrychleného vydávání víz a bodových systémů. Je to proto, že účastí na ekonomických aktivitách s vysokou přidanou hodnotou mají migranti pomáhat zachránit evropský model prostřednictvím daňových výnosů potřebných pro sociální stát. Vedle toho mají migranti svou prací stimulovat rozvoj odvětví založených na znalostech a díky multiplikačnímu efektu tak zlepšit zdraví celé ekonomiky. Bohužel, tento optimistický scénář vykazuje zásadní nedostatky.

Problémy

Samotní migranti jsou přehlíženou entitou. Literatura o migraci jen zřídka zdůrazňuje rozhodovací proces související s migrací, tzn. *načasování* a *cíl* pohybu osob, protože se raději soustředí na struktury a mechanismy tento pohyb umožňující (např. přeložení v rámci firmy) a také na ekonomické důvody tohoto pohybu. Podle literatury jsou kvalifikovaní migranti stejně jako jejich méně kvalifikované protějšky předmětem a potýkají se s diskriminačními sociálními strukturami, které jim nabízí

³ Pozn.: Hovořím zde o *kontinentálním* evropském modelu kapitalismu. Velká Británie a Irsko jsou příliš těsně spjaté s americkým modelem na to, aby je bylo možné zahrnout do této analýzy. Z tohoto důvodu jsou obě země skutečně často vylučovány z debaty o evropském „modelu“ kapitalismu.

⁴ Viz můj text o Irsku, který obsahuje více informací o důsledcích nedostatku kvalifikovaných pracovníků.

jen slabou kontrolu nad vlastním životem. Ačkoliv tomu tak v mnoha případech může být, neznamená to, že kvalifikované a méně kvalifikované migranty lze analyzovat stejným způsobem, jelikož první skupina je mnohem mobilnější a má podstatně větší kontrolu nad kariéerním postupem než skupina druhá (což se pokusím doložit níže). Kromě toho platí, že pohyb v rámci EU je dnes snazší než kdykoliv předtím, a že kvalifikovaní migranti pocházející ze zemí mimo EU jsou stále častěji cílovou skupinou státních politik na podporu jejich relokační a trvalého usazení. Jinými slovy, migranty bychom neměli vnímat jako volně se pohybující duše (například sítě národních komunit v konkrétních zemích mohou hrát důležitou roli), avšak ani bychom je neměli analyzovat jako kdyby se jednalo o atom, který na stejné podmínky vždy reaguje stejným způsobem. A to opět platí dvojnásobně pro kvalifikované migranty.

Skutečnost, že literatura opomíjí jednání (v orig. „agency“) kvalifikovaných migrantů, pomáhala utvářet domněnky na straně rozhodujících politických činitelů, což lze doložit úsilím o vybudování dynamické a na znalostech založené evropské ekonomiky. V dnešní době například existují projekty EU jako je Model hodnocení integrace kvalifikovaných migrantů (viz <http://www.smiam.org/>), jejichž cílem je navrhnout nové způsoby studia a tedy zajištění integrace kvalifikovaných migrantů v evropských společnostech. Předpokládá se, že migranti se *chtějí* integrovat, což je však poněkud pohodlné, pokud zvažíme nepostradatelnost kvalifikovaných migrantů s ohledem na zaplnění dovednostních mezer v odvětvích založených na znalostech. Je samozřejmě pravda, že někteří migranti se chtějí integrovat a usadit v nových zemích, avšak nahlížet tímto způsobem na celou skupinu znamená analyzovat migranty jako proměnné, nikoliv jako lidské bytosti schopné odlišného jednání v případě, že se k němu rozhodnou.

To platí zejména tehdy, pokud se zamyslíme nad samotnou povahou odvětví založených na znalostech. Nemusíme zcela souhlasit s Floridovým (2002, 2005) argumentem, že kvalifikovaní zaměstnanci (které nazývá „kreativními“ pracovníky) se těší autonomii, díky níž mohou úvahy související s životním stylem nadřazovat úvahám ekonomickým, a bychom si uvědomili, že pracovníci znalostních odvětví jsou mobilnější než lidé pracující v tradičnějších odvětvích. I když se to může zdát paradoxní, hlavním důvodem je to, že dovednosti použitelné ve znalostních odvětvích jsou často generické a globální. I přesto, že nehmotná povaha znalostního lidského kapitálu umožňuje každému zaměstnanci vytvořit si personalizovaný životopis obsahující jedinečné prvky, různé firmy v reálném životě hledají stejné věci. Rychlost, s jakou se znalostní odvětví a zejména pak odvětví IT jako jejich jádro vyvíjí, vedla k tomu, že standardy profesní kvalifikace již neurčují národní odvětvová nebo jiná sdružení, ale požadavky samotných odvětví (viz Iredale 2001 v souvislosti s odvětvím IT). V jednotlivých zemích tedy existuje jen malá míra exkluzivity, protože chybí národní předpisy a postupy, což spolu s dominancí anglického jazyka v řadě znalostních odvětví dále upevňuje inkluzivitu dovednostních požadavků. Migranti

mají tedy možnost vykonávat podobnou práci po celém světě (situace v odvětví IT viz Aneesh 2006; Khadria 2001).

Takže otázka, kterou si musíme položit, zní následovně: *co se stane, když se migranti nebudou chovat tak, jak to předpokládá lisabonská agenda a evropské státní politiky?* Co se stane, když odejdou někam jinam, například do Spojených států? Co se stane, když vznikne přebytek kvalifikovaných migrantů v jedné evropské zemi, ale nedostatek v jiných zemích? Co se stane, až ekonomiky zdrojových zemí řady migrantů jako je Čína, Indie a Rusko zesílí natolik, že pracovníci již nebudou chtít migrovat?⁵ Co se stane, když budou migranti pokračovat v migraci, ale odjedou tak rychle, že se ekonomiky stanou závislé na neutuchajícím přílivu kvalifikovaných pracovníků nahrazujících ty, kteří odešli? (Nejen proto, že domácí pracovníci pracují v jiných odvětvích – viz text o Irsku na toto téma).

Jinými slovy, jaký evropský model nám zůstane, pokud se jeden z výše uvedených scénářů stane realitou? Potenciální důsledky takového vývoje odhalují jednorozměrnou povahu lisabonské agendy, avšak překvapivě se jimi zatím seriózně nezabývá ani akademická komunita, ani rozhodující političtí činitelé. Jedná se o jasný příklad situace, kdy teorie a politika jdou ruku v ruce, avšak problém je, že tato teoreticko-politická spojitost vychází z chybné teoretické premisy ohledně migrantů. Pro odbornou literaturu a tedy i pro politické činitele by bylo užitečné, kdyby se zabývali tím, čím literatura v oblasti společenských a humanitních věd přispívá do debaty o struktuře a jednání, tzn. mírou, do jaké jednotlivci řídí své životy a do jaké jsou jejich životy ovlivňovány politickým, sociálním a ekonomickým prostředím (viz Hay 2002; McAnulla 2002; King 2004). Akademická i politická komunita musí citlivěji vnímat dialektickou souvislost mezi strukturou a jednáním při formování politických, sociálních a ekonomických výsledků a opustit své stávající zaměření na strukturu. Tak bude možné dospět k přesnějšímu a realističtějšímu chápání role, kterou imigrace obecně a imigrace kvalifikovaných pracovníků zvláště hraje v evropských politických ekonomikách.

⁵ Ekonomický růst v Indii přesvědčil mnoho Indů pracujících v zahraničí k návratu domů (Schiffers 2007). I kdyby se domů nevrátili, v důsledku rostoucí ekonomiky se očekává, že v odvětví bude v roce 2010 chybět 500 000 pracovníků (Merchant 2006), což povede k růstu mezd a tudíž k odstranění řady pohnutek k migraci.

Zde musím jasně konstatovat, že tato práce neobhájuje teoretické hledisko opomíjející ekonomické pohnutky pro migraci či dokonce ekonomické pohnutky pro setrvání v zemi původu. Namísto toho tvrdím, že je třeba mnohem více zohledňovat autonomii kvalifikovaných migrantů s ohledem na rozhodnutí kdy a kam migrovat. Kromě toho, i když se někteří migranti rozhodnou jednat na základě ekonomických pohnutek, příležitost pracovat kdekoliv na světě činí plánování budoucího složení a pohybu migrantů obtížným pro jakoukoliv zemi, a to nejen proto, že ekonomické pohnutky pro setrvání v Indii, Číně a Rusku jsou stále významnější. Viz také moje práce publikovaná na této internetové stránce zabývající se otázkou, proč by neměla být imigrace vnímána jako zachránce sociálního státu, a Scottova práce publikovaná v rámci tohoto tématu a zabývající se omezeními teorie globálního města.

Závěr

Tato práce je zajedno s odbornou literaturou i politickými činiteli v tom, že migrace a mobilita se ve stále větší míře stávají integrální součástí trajektorie evropských politických ekonomik. Otázka, která by podle autora měla být, avšak není pokládána, zní: *jakým způsobem* je migrace integrální. Tím se však tato práce nezabývá, protože se jedná o téma, které musí být posouzeno na základě důkladného empirického výzkumu. I přesto je jasné, že v celé Evropě existuje názor, že správně nastavený a orientovaný rámec imigrační politiky může pomoci vyřešit anebo alespoň zmírnit problémy způsobené stárnutím obyvatelstva a/nebo trvalou vysokou nezaměstnaností spojenou s outsourcingem výrobních pracovních míst. Historie nás ale učí, že imigrační politika není imunní vůči problému nezamýšlených důsledků politických změn, čehož nejlepším příkladem je trvalé usazení „hostujících pracovníků“, jejichž odchod z hostitelských zemí byl očekáván v souvislosti s úbytkem pracovních příležitostí po první ropné krizi v roce 1973. Problémem dneška je, že se rozhodující političtí činitelé domnívají, že migraci kvalifikovaných pracovníků lze řídit způsobem, který a) pomůže zachovat sociální stát na základě zlepšování míry závislosti, a který b) umožní odvětvím fungujícím na plnou kapacitu expandovat a tudíž produkovat multiplikační efekt prospěšný pro celou ekonomiku.

Nevýhody tohoto přístupu k imigraci souvisejí s inherentním předpokladem literatury, že migranti jsou proměnné,⁶ který vyplývá z desítek let starého pohledu na migranty jako na oběti obecnějších diskriminačních struktur. To je sice stále pravda, a to i v případě kvalifikovaných migrantů, avšak kvalifikovaní migranti zejména v odvětvích založených na znalostech mají schopnost snáze uniknout z Weberovy „železné klece“ a využít autonomii nabízenou vlastním lidským kapitálem i odvětvími, v nichž působí (Ó Riain 2004). Pokud tedy máme náležitě teoreticky pojednat roli migrace v trajektorii evropských politických ekonomik, musíme se více zabývat potenciálem migrantů podílet se na formování politico-ekonomických výsledků, a to především s ohledem na kvalifikované pracovníky ve znalostních odvětvích. Dokud tak neučiníme, zůstane komplexní a vícerozměrná souvislost mezi mobilitou a ekonomikou skrytá a teorii i politiku bude i nadále ovlivňovat jednorozměrný a zavádějící předpoklad, že migranty lze považovat za proměnné.

Tento článek vzniknul za podpory Evropské unie v rámci projektu „Kolik cest vede na Florenc?“. Zodpovědnost za jeho obsah nese Multikulturální centrum Praha.

Přeloženo z anglického originálu, který je dostupný na www.migrationonline.cz/themes/political_economy/

⁶ Viz Hagerův text na druhé téma zabývající se nevýhodami tohoto přístupu s ohledem na otázky občanství.

Použitá literatura

Aneesh, A. (2006), *Virtual Migration: The Programming of Globalization*. Durham: Duke University Press.

Brettell, C.B. and J.F. Hollifield (eds.) (2000), *Migration Theory: Talking across Disciplines*. London: Routledge.

Castles, S. (2000), *Ethnicity and Globalization: From Migrant Worker to Transnational Citizen*. London: Sage.

Castles, S. and M.J. Miller (2003), *The Age of Migration* (3rd ed.). Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Ferrera, M. and M. Rhodes (eds.) (2000), *Recasting European Welfare States*. London: Frank Cass.

Florida, R. (2002), *The Rise of the Creative Class: And how it's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books.

Florida, R. (2005), *Cities and the Creative Class*. London: Routledge.

Hannam, K., M. Sheller and J. Urry (2006), "Editorial: Mobilities, Immobilities and Moorings". *Mobilities*, 1:1, 1-22.

Hay, C. (2002), *Political Analysis: A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Hay, C. (2004), "Common Trajectories, Variable Paces, Divergent Outcomes? Models of European Capitalism under Conditions of Complex Economic Interdependence". *Review of International Political Economy*, 11:2, 231-62.

Hemerijck, A. (2002), "The Self-Transformation of the European Social Model(s)", in G. Esping-Andersen (ed.), *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press, 173-213.

Hemerijck, A. and M. Schludi (2000), "Sequences of Policy Failures and Effective Policy Responses", in F.W. Scharpf and V.A. Schmidt (eds.), *Welfare and Work in the Open Economy. Vol. 1: From Vulnerability to Competitiveness*. Oxford: Oxford University Press, 125-228.

Iredale, R. (2001), "The Migration of Professionals: Theories and Typologies". *International Migration*, 39:5, 7-26.

Khadria, B. (2001), "Shifting Paradigms of Globalization: The Twenty-first Century Transition towards Generics in Skilled Migration from India". *International Migration*, 39:5, 45-71.

King, A. (2004), *The Structure of Social Theory*. London: Routledge.

- Koser, K. and J. Salt (1997), "The Geography of Highly Skilled Migration". *International Journal of Population Geography*, 3:4, 285-303.
- Larsen, J., J. Urry and K. Axhausen (2006), *Mobilities, Networks, Geographies*. Aldershot: Ashgate.
- Massey, D.S., J. Arango, G. Hugo, A. Kouaouci, A. Pellegrino and J.E. Taylor (1993), "Theories of International Migration: A Review and Appraisal". *Population and Development Review*, 19:3, 431-66.
- McAnulla, S. (2002), "Structure and Agency", in D. Marsh and G. Stoker (eds.), *Theory and Methods in Political Science* (2nd ed.). Basingstoke: Palgrave Macmillan, 271-91.
- Merchant, K. (2006), "Drought forecast for India's technology reservoir". *Financial Times*, 4 May.
- Ó Riain, S. (2004), "Remaking the service class? Class relations among software developers in Ireland", *National Institute for Regional and Spatial Analysis*, working paper series, no.23.
- Salt, J. (2001), "The Business of International Migration", in M.A.B. Siddique (ed.), *International Migration into the 21st Century: Essays in Honour of Reginald Appleyard*. Cheltenham: Edward Elgar, 86-108.
- Schifferes, S. (2007), "The global war for talent". *BBC News website*, at <http://news.bbc.co.uk>, 30 January.
- Siddique, M.A.B. (ed.) (2001), *International Migration into the 21st Century: Essays in Honour of Reginald Appleyard*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Skilled Migrations Integration Assessment Model homepage, at <http://www.smiam.org/>.
- Streeck, W. (1992), *Social Institutions and Economic Performance: Studies of Industrial Relations in Advanced Industrial Economies*. London: Sage.
- Wade, R. (1996), "Globalization and its Limits: Reports of the Death of the National Economy are Greatly Exaggerated", in S. Berger and R. Dore, *National Diversity and Global Capitalism*. Ithaca and London: Cornell University Press, 60-88.